

היחס הראוי לאוכלוסייה השלישית – לא לוחמים ולא אזרחים

אסא כשר

סולם הערכים של האויב, כל אויב, אינו חלק משיקולי ההתגוננות מפניו. אין חשיבות לדעותיו של האויב עלינו או על עצמו. הנקודה החשובה היא מה הוא מוכן לעשות נגדנו, ואז נתגונן מפניו כהלכה. ייתכן שדעותיו וערכיו שונים לחלוטין מערכינו. נילחם בו כשהוא יתקוף ונתגונן מפניו מבלי לשקול כלל את הערכים שלו, אלא רק את הסכנות שהוא יוצר. השאלה היא, איזו סכנה הוא יוצר ואיך מתגוננים באופן אפקטיבי ומוסרי ואתי מפניה. ברמה סנטימנטלית מסוימת יש משמעות לערכי האויב, אבל זה לא משנה את השיקולים המוסריים והאתיים שצריך לנקוט. עמיתי פרופ' זוהר ופרופ' בנבג' עוסקים בניסיון להבין את תורת המלחמה הצודקת ואת החוק הבינלאומי שמבוסס על תורת המלחמה הצודקת ומנסים להצדיק אותם. אני יוצא מנקודת מבט מוסרית מסוימת ובוחן את תורת הלחימה הצודקת ואת החוק הבינלאומי, על החיוב והשלילה שבהם.

הדבר שהוא בעיניי השערורייה הגדולה של החוק הבינלאומי ושל תורת הלחימה הצודקת הוא היחס לחיילים. עמיתי עסקו בשאלה, מדוע בכל זאת מותר להרוג חיילים. התשובות, בכל הכבוד, הן מאוד לא משכנעות. לפנינו שערורייה שצריך לחשוב עליה. בסוף המאמר אגיע לנקודה של היחס הראוי לחיילים.

קיימת תופעה שאנחנו נתקלים בה בתחום הטרור, נקרא לה 'האוכלוסייה השלישית'. למשל, בזמן פעילות של צה"ל באזור עזה, אפשר לראות שעל גגות של בתים מסוימים מתקהלים לפתע צעירים ועושים תנועות מגונות, כדי שכלי-הטיס הבלתי-מאויש יצלם את תגובתם כלפי צה"ל וכלפי ישראל שמבצעת שם פעולה. כלומר – הם נמצאים שם בכוונה תחילה. הם עולים על גג המבנה כדי לעשות מעשה במהלך פעולת תקיפה של ישראל נגד מטרות עוינות.

דבר דומה יכול לקרות כשהל מאותו סוג מקיף בית שכוח של צה"ל רוצה להוציא ממנו מבוקש שעוסק בפיגוע מתגלגל, כלומר, אדם שקיימת חובה מיידית

פרופ' אסא כשר, אוניברסיטת תל-אביב

להתגונן מפניו. המבנה שעליו מתקהלים האנשים הוא גם מבנה שמתוכו יורים, אם לא ברגע זה אז עוד מעט, מפני שיש בו אמצעי שיגור ואנשים שזו כוונתם, וכשיירו, הנזק עלול להיות משמעותי.

אנשי 'האוכלוסייה השלישית' הזאת נראים אזרחים לכל דבר, ולא לוחמים. פגיעה בהם תצטייר כפגיעה בתחום האזרחי, בין במישרין ובין כנזק אגבי. יהיה מי שיציג את הפגיעה הזאת כאסורה או כמופרזת באמצעות העצמה תעמולתית. לדוגמה, כאשר מסלקים את המשגר מהתמונה ומשאירים רק את גופות אנשי החוליה שירתה טיל מן המשגר. העצמה תעמולתית תגרום לכך שרבים יראו את הדבר כאסור או כמופרז, ואז, באמצעות היצור הבלתי־מוגדר, המעורפל אבל החזק להפליא שנקרא שיקולי לגיטימציה, ייתכן שישראל תימנע מתקיפה. אין לשכוח שהמשמעות הנובעת מכך היא שישראל לא תגן כראוי על אזרחיה מפני התקפה שעומדת להתרחש, או שכבר מתרחשת.

צורת ההשוואה הזו בוחנת מנקודת מבט רק מן הצבא והלאה, הצבא לעומת האויב והאזרחים שמסביבו כאילו זו התמונה המלאה, אבל זוהי תמונה לא נכונה באופן מושגי. מאחורי הצבא נמצאים האזרחים של אותו הצד שהצבא אמור להגן עליהם, ומולו האויב שהצבא נלחם בו והאזרחים של הצד השני, סביב אלה שנלחמים בצד השני. האנשים האלה שעולים על הגג מפריעים בסופו של דבר או עלולים להפריע לישראל להגן על עצמה מפני התקפה ממשית.

המחשבה המשפטית המוכרת מתארת את 'האוכלוסייה השלישית' במונח "הדלת המסתובבת". אנשי האוכלוסייה השלישית הם אזרחים, אבל כשהם מעורבים באופן ישיר בפעולות איבה כלשהן הם בגדר לוחמים, וכשהם מפסיקים להיות מעורבים במישרין בפעולות איבה הם שוב חוזרים להיות אזרחים. יש פה "דלת מסתובבת" בין מצב של אזרח למצב של לוחם, והם כל הזמן עוברים מצד לצד. בדיון הפילוסופי, הרעיון של דלת מסתובבת – שלפיו פותרים בעיה חדשה במונחי הפתרון הקיים לבעיה ישנה – הוא בעייתי. יש לבחון את הבעיה החדשה ולפתור אותה כהלכה, לחשוב על האוכלוסייה השלישית במישרין, לא בדרך העקיפה של הדלת המסתובבת. העיקרון המנחה – לדעתי העיקרון המוסרי הבסיסי – הוא שצריך לצמצם ככל האפשר את נזקי המלחמה. ראשית, המצב האידאלי הוא של שלום, שאין בכלל מלחמה, וצריך לחתור אליו תמיד ובכל מצב. כל ממשלה במדינה דמוקרטית מפני שהיא דמוקרטית, וגם במדינות אחרות, חייבת לחתור למצב של שלום. אבל אם כבר יש מלחמה, צריך להקטין את הנזקים שלה. במונחים שלקוחים מתוך מסמך של המשפט הבינלאומי מסוף המאה ה־19 – to alleviate the calamities of war – להקטין, להמתיק, למזער אם אפשר את נזקי המלחמה, לגרום רק נזקים הכרחיים. הכוונה אינה להקטין את נזקי המלחמה ביחס לאזרחים שהם לא מסוכנים, אלא לצמצם את נזקי המלחמה בכלל, בכל

ההיבטים ובכל המובנים שמעורבים במלחמה: האזרחים, המתקנים האזרחיים, אנשי צבא, המתקנים הצבאיים. זו הרוח של חלק מתורת המלחמה הצודקת ושל חלק מן הדין הבינלאומי.

קיימים שלושה היבטים לעקרון מזעור נזקי המלחמה, ואנחנו פועלים כך ברוב המצבים. ההיבט הראשון, מזהירים. הלוחמים הם בחזקת מי שהוזהרו, משום שהלוחם יודע שהוא מטרה להתקפה של הצד השני ואין צורך להזהיר אותו מחדש. אבל אנשי האוכלוסייה השלישית אינם חושבים שהם מטרה להתקפה, כל מה שהם רוצים הוא לשחק את התפקיד של אזרחים. לכן הם עולים לג הבניין, כדי להיות אזרחים שאולי ייפגעו ואז ניכשל, או אולי נפסיד באיזו מערכה תקשורתית. ואולי לא ייפגעו מפני שלא נרצה לפגוע בהם, ואז נפסיד במערכה צבאית. אם כך, אנשי האוכלוסייה השלישית אינם חושבים שהם מטרה להתקפה ולכן ראוי להזהיר אותם. צריך להזהיר אותם בצורה כללית על ידי כרוזים ורדיו וטלוויזיה, וספציפית על ידי טלפון ו'הקש בגג' או כל דבר אחר. זה ניסיון להקטין את הנזק. יש לצמצם את הנזק שייגרם לאנשי האוכלוסייה השלישית מפני שרצוי למזער כל נזק לא הכרחי, שאפשר לנצח במלחמה בלי לגרום אותו.

היבט שני – מידתיות. אנשי האוכלוסייה השלישית מפריעים לצבא באופן מכוון, אקטיבי, ישיר. הם כמו שדה מוקשים סביב מתקן שממנו יורים כל הזמן, או כמו נשק נגד מטוסים סביב מתקן כלשהו. במשוואות המידתיות הם לוחמים, הם לא נזק אגבי. הם מפריעים לצבא להגן על אזרחיו תוך השתתפות ממשית בפעולות הפרעה. לכן הם לוחמים – הם אינם אזרחים, ופגיעה בהם אינה נזק אגבי אלא פגיעה בלוחמים. אין בכך בעיית מידתיות, ואף על פי כן, צריך לשאוף למזעור הפגיעה בהם, לפגוע במידה פחותה ככל האפשר כדי למזער את הפגיעות במלחמה. אם הצבא יכול לנצח ולנטרל את המתקן המדובר בלי להרוג את כל האנשים הללו מהאוכלוסייה השלישית אז מוטב כך. אין להט לפגוע בהם אלא להט שלא לפגוע בהם, אך לא על חשבון הצבא, לא על חשבון האזרחים שמאחוריו. אם האזרחים לא יסבלו מהימנעות מפגיעה בצד השני, הצבא צריך להיות מוכן למנוע זאת.

היבט שלישי הוא סיכון חיילים – אפשר לשלוח את החיילים לנסות לסלק את אנשי האוכלוסייה השלישית מגג הבניין. המשמעות היא לסכן אותם בכל הסכנות שאורבות להם, אבל יותר מהנדרש, מפני שאם הם נמצאים שם הם בוודאי תחת סיכונים של ירי, מטעני צד, מלכודים, חטיפה ועוד. אבל אם הם יתקרבו לבית וינסו להוריד את אנשי האוכלוסייה השלישית מהגג – כל הסיכונים הללו גוברים. איני רואה שום נימוק מוסרי בעולם לכך שאנחנו חייבים לסכן את חיי חיילינו כדי להוריד מהגג אנשים שמתחזים לאזרחים, ובעצם מפריעים לנו להילחם ולהגן על אזרחינו. איני רואה מדוע דמם של אנשי האוכלוסייה השלישית סמוק יותר מדמם של חיילינו. באיזה שהוא מובן אנחנו צריכים להגיד שחיי חיילינו קודמים,

מפני שהם חיילינו ואנחנו חייבים באופן אזרחי כמדינה דמוקרטית לתת תשובה טובה מאוד לשאלה, מה פתאום אנחנו מסכנים אותם, במיוחד כשהם חיילי שירות חובה, שזה בדרך כלל המצב. כאמור, השאיפה היא להתאמץ ולהקטין את הפגיעה באנשי האוכלוסייה השלישית בלי לפגוע בעצמנו. לכן, אם אפשר לעשות זאת בלי לפגוע בעצמנו, לא נסכן את חיי חיילינו אבל עדיין נתאמץ להקטין את הפגיעה. אנשי האוכלוסייה השלישית הם בעיני לוחמים. גם בעיני אחרים, במצבים מסוימים הם בגדר לוחמים. יש סוגים שונים של לוחמים: אלה שהם האוכלוסייה השלישית, והלוחמים "הסטנדרטיים" המשגרים את הטיילים על ישראל – נקרא להם 'האוכלוסייה השנייה'. אנחנו מבחינים ביניהם בפעולות שאנחנו מרשים לעצמנו לעשות מולם. כלומר, יש הבחנה פנימית בתוך קבוצת הלוחמים, אבל היא שולית: 'האוכלוסייה השלישית', הצוות הרפואי וגם האנשים שמספקים שירותי דת – (כמו הצוות הרבני במונחים של צה"ל). כל אלה מובדלים מן הלוחמים. אני סבור שמן הראוי להתייחס ברצינות לרעיון ההבחנה בין סוגים שונים של לוחמים, ולגרום לכך שאחוזים ניכרים מאוד של לובשי המדים לא יהיו בגדר מטרות לגיטימיות. אנחנו מבחינים בין לוחמים ללא לוחמים כשמדובר בצבא של מדינה, על ידי האמצעי הפשוט והטריוויאלי של מדים ונשיאת נשק, לאו דווקא להגנה עצמית. האמצעי הפשוט הזה של סוגי המדים יכול לשמש אותנו גם במצבים רבים אחרים. יש ודאי לובשי מדים שעוסקים בפעולות בתוך הצבא – אבל לאיש אין שום כוונה, לא על פי המקצוע שלהם ולא על פי ההצבה הצבאית שלהם ולא על פי שום שיקול אחר לשלוח אותם למלחמה, הם לעולם לא ישתתפו במלחמה, לא במישרין וגם לא כתומכי לחימה משמעותיים. אנשים אלה צריכים להיות חסינים כמו אזרחים. מדוע? כדי למזער את נזקי המלחמה, בין השאר, גם למזער את הסכנה לחיילים. יש חיילים שאי אפשר למזער את הסכנה לחייהם מצד האויב מפני שהם בלב החיכוך, לכן נספק להם אמצעי מיגון, ובמדינה הדמוקרטית יאמרו להם גם שהם נשלחים להילחם רק בלית ברירה. אבל יש המוני אנשים אחרים שהם לובשי מדים, שצריך לתת להם הגנה בצורה כזו או אחרת כדי למלא בסופו של דבר את הצו המוסרי הבסיסי – למזער את נזקי המלחמה.